

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ НАВЧАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У ПРАКТИЦІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Стаття розкриває психологічні особливості педагогічного співробітництва, які необхідно враховувати під час організації та проведення занять з іноземної мови.

Ключові слова: навчальне співробітництво, педагогічний вплив, спільне навчальне співробітництво, педагогічне спілкування, стиль спілкування, міжособистісна взаємодія.

Статья раскрывает психологические особенности педагогического сотрудничества, которые необходимо учитывать во время организации и проведения занятий по иностранному языку.

Ключевые слова: учебное сотрудничество, педагогическое влияние, совместное учебное сотрудничество, педагогическое общение, стиль общения, межличностное взаимодействие.

“Методичний і, особливо, психологічний рівень сучасного навчання мові настільки низький, що вже за теорією ймовірності важко, належним чином розміркувавши, не вигадати що-небудь краще”. І хоча наведене висловлення О. Леонтєва стосувалося стану викладання російської мови і було виголошене далеко не останнім часом, воно не втратило своєї гостроти та актуальності стосовно сьогоденної ситуації, що склалася в галузі викладання іноземної мови в загальноосвітніх й вищих освітніх закладах немовного профілю. Першим кроком, на думку О. Леонтєва, має бути відповідь на питання стосовно функцій тих аргументів, якими визначається результат навчання. Іншими словами – дати, чи, принаймні, наблизитися до психологічного обґрунтування процесу засвоєння суб’єктом мови як такої. Історія навчання іноземної мови засвідчує, що саме домінування тієї чи іншої психологічної теорії значно обумовлювало дидактичні і власне методичні принципи, які складали основу тієї чи іншої системи навчання.

Досвід передової практики навчання іноземних мов, ефективність уроку з іноземної мови визначається, перш за все,

здатністю вчителя створити відповідні умови та ситуації, за яких учні можуть засвоювати мову як засіб спілкування.

Мета створення статті – обговорення психологічних особливостей педагогічного співробітництва, які необхідно враховувати в практиці організації навчання іноземної мови. Процес навчання загалом і, зокрема іноземної мови, знаходиться під впливом ідей, сформульованих у свій час у педагогічній психології Л. Виготським, О. Леонтєвим, Д. Ельконіним, Ш. Амонашвілі та іншими, в педагогіці А. Макаренком, В. Сухомлинським та іншими. Одним із важливих положень цієї концепції є утвердження співробітництва як однієї із визначальних основ сучасного навчання, в якому відзначається, що співробітництво – це гуманістична ідея спільної розвивальної діяльності дітей та дорослих, скріплена взаєморозумінням, проникненням у духовний світ один одного, колективним аналізом роботи і результатів цієї діяльності. В основі стратегії співробітництва – стимулювання та спрямування педагогом пізнавальних і життєвих інтересів учнів. Варто зазначити, що значення цієї форми організації навчання настільки велике, що весь педагогічний процес називається “педагогіка співробітництва”, але водночас це – реальне втілення особистісно-діяльнісного підходу саме до викладання іноземної мови, де співробітницьке спілкування є формою, засобом і метою навчання.

Питання навчального співробітництва активно й різнобічно розроблялось у нашій країні і за кордоном (В. Андрієвська, В. Рубцов, А. Маркова, Л. Айдарова, В. Ляудис, Б. Кричевський, В. Ядов, Д. Фельдштейн, Т. Лоннікова). Л. Карпенко, Я. Гольдштейн, Т. Цветкова проводили психологічні дослідження ефективності спільної діяльності на матеріалі навчання іноземної мови, і, що важливо, переконались у підтвердженні точності визначального методологічного положення про те, що особистість формується у колективі, у практичній діяльності, у взаємодії з іншими людьми, та й сам колектив створюється на такій взаємодії.

Коли мова йде про педагогічне, навчальне співробітництво, потрібно враховувати його основні аспекти:

- 1) взаємодія “учитель-учень”;
- 2) взаємодія “учень-учень” (у парах чи трійках);
- 3) загальногрупова взаємодія учнів у навчальному колективі;

4) взаємодія “учитель-учительський колектив” у системі міжпредметних зв’язків.

При взаємодії учителя з учнями діяльність першого представляє собою багатогранність педагогічного впливу на учнів. На уроці іноземної мови учитель намагається зацікавити учнів, подає новий матеріал, пояснює ті чи інші мовні явища, демонструє мовленнєві зразки, ставить запитання, вимагає відповіді на них, організовує і керує навчальною діяльністю учнів. Ці стосунки учителя та учнів розпочинаються з перших днів навчання. Оволодіння діями з позиції учня відбувається швидко у початкових класах завдяки співпаданню початку навчання у школі із провідною мотивацією цього віку – зацікавленістю до навчальної діяльності. Він набуває того досвіду, який дає йому вчитель. У цьому випадку переважає фронтальна форма навчання, за якої основними стосунками є “учитель-учень”. Деякі з учнів навчаються тихо себе вести, не звертаючи увагу на дії своїх однокласників, якщо вчитель до них не звертається. Учень може мовчки дивитись на учителя, не розуміючи при цьому його запитань чи завдань. Він не скаже, що не зрозумів запитання, не попросить повторити, тому що знає: якщо не можеш відповісти, ти не володієш матеріалом і отримаєш погану оцінку. Такі психологічно негативні наслідки поведінки учня у початкових класах вимагають від учителя іноземної мови специфічної педагогічної майстерності та практичних умінь організовувати і підтримувати своє спілкування з класом.

На початковому етапі навчання на уроках іноземної мови повинні закладатись основи мовного спілкування за допомогою моделювання реальних життєвих ситуацій, якими простими та обмеженими вони б не були. Проте, з навчальною метою можна використовувати окремі вправи, пояснення правил, представлення правильних зразків та конструкцій, які найкраще підходять для висловлення думки учня. Усі вправи повинні органічно включатись в умови вирішення комунікативних завдань.

Великого значення під час взаємодії учителя з учнями набуває врахування психологічних закономірностей формування провідної мотивації у дітей. Учитель повинен опиратися на реальні пізнавальні інтереси та бажання учнів спілкуватися іноземною мовою. Це є обов’язковою передумовою іншомовної

мовленневої діяльності. Як звичайно, у більшості учнів така потреба спочатку відсутня через відсутність мовного середовища. Проте, таку мотивацію у дітей можна створювати за рахунок використання широкого контексту загальних пізнавальних і соціальних мотивів учнів. А з іншого боку, учитель може використовувати власне навчальну мотивацію – бажання учнів дати правильну відповідь, висловити свою думку, показати свої здібності. У цьому випадку учитель опирається на позитивні емоції учня, викликані гарною оцінкою. Певні успіхи додають учням впевненості у свої сили та сприяють формуванню потреби у спілкуванні.

Варто враховувати ще одну особливість мовленневої діяльності. Відповідно до концепції І. Зимньої, мовленнєва діяльність – “це процес формування та формулювання думки”, а, отже, предмет думки учня повинен бути йому цікавим, зрозумілим і доступним для сприймання. Намагаючись реалізувати свою думку або зрозуміти чужу, учень шукає засоби і способи для цього. Саме у цей момент повинен підключитися учитель. Лише після того, як учитель зрозуміє, що учень перебуває у стані пошуку засобів і йому важко їх знайти, він повинен надати йому допомогу. За таких умов урок буде організований як безперервне розв’язання учнем комунікативно-пізнавальних завдань з використанням засобів і способів, які представить учитель. У цьому випадку вони разом вирішують завдання, у чому і полягає співробітництво учителя та учня. Питання організації співробітництва учнів з учнями залишаються менш розробленими. З досвіду роботи школи, спілкування між дітьми, спільна співпраця на уроці, яка передбачала би звертання учнів один до одного, обмін думками, дійсне співробітництво, зустрічаються, на жаль, досить рідко. Діти працюють один біля одного, поруч, проте не “разом”.

Сам урок іноземної мови має значні переваги перед іншими предметами у плані організації міжособистісного спілкування учнів. Але сьогодні навчальне співробітництво на уроках іноземної мови проявляється, в основному, при навчанні діалогічного мовлення. І навіть у таких ситуаціях можна спостерігати, як учень, звертаючись до партнера по діалогу, дивиться на вчителя і всі вислови адресовані йому. Такі явища мають психологічні пояснення. Діти, які починають вивчати іноземну мову, такого віку, коли спілкування із ровесниками

займає перше місце у їхній діяльності, яка визначає основне спрямування особистості. Основа інтересів дітей цього віку закладена у сферу спілкування з ровесниками. Попередній досвід взаємостосунків у колективі однобічний. Найбільш багатий він для гри і, практично відсутній у навчальній діяльності. Тому, починаючи навчати дітей іноземної мови, варто враховувати, що потрібно вчити культури спілкування.

Організуючи навчальне співробітництво учнів один з одним на уроках іноземної мови, учителю варто враховувати загальні психологічні характеристики спільної навчальної діяльності. Єдність і взаємозв'язок змісту діяльності, структури позицій та сукупності взаємодій визначають конкретну специфічну форму й тип організації навчального співробітництва. Найбільш простий тип організації спільної учбової роботи може бути створений за умов, коли спільний для групи учнів предмет або процес навчальної діяльності розділений на частини, а кожен учень виконує індивідуально свою частинку загальногрупової діяльності з усіма разом чи окремо. Завдання сформульовано так, що загальний правильний результат отримується лише тоді, якщо кожен з учнів правильно виконує свої функції. Найбільш складними ситуаціями у цій формі організації є ті, за умовами яких необхідно виділити одного з учасників, який повинен передати іншим зразок чи змодельовати його за правилом, а інші – виконувати дії за зразком. Учитель оцінює загальний результат, а діти самостійно оцінюють внесок кожного зокрема.

Практично всі дослідники наголошують на позитивному впливі групового співробітництва на результат діяльності, на особистість учня, на формування навчальної групи як колективу. Це все досягається завдяки діям складних психологічних механізмів, які регулюють міжособистісну взаємодію. Одне із важливих місць серед них займає рефлексія, через яку встановлюється ставлення учасника до власних дій і забезпечується перетворення цієї дії у відповідності до змісту та форми спільної діяльності. У ситуації спільної роботи з іншими учнями виникають і розвиваються рефлексивні моменти діяльності, зокрема дій контролю (самоконтролю), оцінки (самооцінки) (Г. Цукерман, Н. Крамскова, Л. Айдарова). Отже, навчальне співробітництво сприяє повноцінному формуванню індивідуальних навчальних дій у єдності їхніх компонентів.

Виховний ефект співробітництва обумовлюється формуванням у ситуації спільної роботи з однокласниками “умовно-динамічної позиції”, яка проявляється в умінні людини оцінювати себе не з точки зору іншої, а з різних точок зору в залежності від місця і функції у спільній діяльності (Д. Ельконін, А. Маркова).

Для ефективності навчального співробітництва великого значення набуває характер його організації, зокрема зовнішня регламентація діяльності учасників. А призначання ведучого, який повинен регулювати хід обговорення (в тріаді), може стати фактором самоорганізації спільної діяльності учасників навчального процесу. Але якими б не були би навчальні ситуації, учні засвоюють, у першу чергу, найбільш елементарні форми спілкування: звертання, контроль дій партнерів, оцінка загальних і окремих результатів, регулювання та узгодження дій усіх членів групи. Якщо всі репліки здійснюються іноземною мовою, як показує досвід, учні швидко і відносно легко засвоюють не лише прості форми спілкування, але й іншомовні засоби для його здійснення.

Інший тип організації навчального співробітництва представляє ситуації, у яких моделюються статусні стосунки членів групової діяльності. При цьому учні ставляться один до одного як представники різних професій, люди, які мають внутрішньогруповий статус. Таку форму організації взаємодії учнів учитель може моделювати, ставлячи перед учнями завдання на побудову сценок-діалогів. У всіх випадках учасники будують мовленнєву поведінку “від особи” визначеного персонажа. Головне, про що повинен пам’ятати вчитель при організації таких навчальних ситуацій, це те, що сценки, які розігруються учнями, повинні бути реального характеру. Учні при цьому засвоюють не лише іноземну мову. У них формуються також здібності входити у роль. Навчання іноземної мови стає практичним і наближеним до природних умов мовленнєвого спілкування.

У третьому типі організації навчального співробітництва учнів ситуації також є рольовими, як і тип статусних взаємодій. Але специфічною особливістю цього типу є його пряма залежність від змісту й умов здійснення діяльності. Це – тип “колективного вирішення вербальних завдань”, які передбачають можливість виділення функціональних ролей при їх

вирішенні. Для колективного вирішення завдань може бути виділено декілька ролей:

- один із учнів здійснює аналіз умов і факторів проблемної ситуації;
- інший – висуває ідеї й будує програму дій;
- третій – виконує конкретні операції;
- четвертий – здійснює оперативний контроль і оцінює результати.

У цій формі організації співробітництва взаємодії спрямовані на розподіл функції у відповідності до здібностей учнів і організацію ефективного ходу рішення. На уроках іноземної мови взаємостосунки членів колективу, які виконують різні функції, дають змогу моделювати навчальні ситуації колективного вирішення вербальних завдань на побудову цілісної розповіді з теми, опису ситуації, трансформації тексту, перекладу та інтерпретації тексту.

Найскладнішим типом організації спільної навчальної діяльності є розгорнута дискусія учнів із загального для колективу предмета і теми. Ця форма передбачає створення ситуацій вирішення власне комунікативно-пізнавальних завдань. Комунікативна взаємодія і співробітництво – це завжди всебічне обговорення спільного для всіх предмета пізнавальної активності. До сукупності комунікативно-пізнавальних завдань може належати широкий спектр моделювання ситуацій тематичних бесід, обговорення підготовлених учнями рефератів, доповідей, варіантів перекладу оригінальних текстів, конференцій. Готуючи такі ситуації, учитель визнає теми, формулює завдання для самостійної роботи учнів з матеріалами майбутніх бесід, дискусій і сам є організатором проведення такої роботи. Дискусія, навіть якщо вона навчальна, вимагає від учасників великого розумового напруження, тим більше при обговоренні іноземною мовою. Учні повинні не лише вміти формулювати свою точку зору і обґрунтувати її, але перш за все повинні вміти слухати й розуміти твердження партнерів, бачити схожість та розбіжності думок, повинні вміти формулювати запитання для роз'яснення змісту сказаного. Організуючи дискусію, вчитель слідкує не лише за правильністю мовлення учнів, його граматичним і лексичним багатством, але й за правильністю розуміння змісту виступаючих іншими учасниками дискусії. Він дає можливість

учням висловлювати різні точки зору, звертаючи увагу на суперечливі та альтернативні висловлення. Учитель узагальнює і демонструє загальні результати дискусії, теми яких повинні відповідати життєвим та пізнавальним інтересам учнів. Отже, даючи характеристику психологічним особливостям чотирьох різних типів взаємодій навчального співробітництва в аспекті взаємодії учнів із учнями, ми визначили взаємозв'язок між ними в міру ускладнення. Оволодіння кожною простішою формою співробітництва є обов'язковою умовою успішного оволодіння більш складною формою. Тому переходити на уроках іноземної мови до складніших типів співробітництва можна лише тоді, коли забезпечено достатньо вільне володіння усіма попередніми способами взаємодії.

Для вчителя іноземної мови, який бажає керувати навчальною діяльністю учнів, важливо не лише чітко усвідомлювати та диференціювати навчально-мовленнєві функції, які спрямовують їхню навчальну діяльність, але не менш важливо визначити, якими педагогічними комунікативними завданнями кожна з них може здійснюватися. Для учителя це означає необхідність усвідомленого цілеспрямованого відбору цих завдань і вироблення відповідних їм педагогічних умінь. Але неможливо не зупинитись на аналізі основних проблем педагогічного спілкування як форми навчального співробітництва учителя-учнів. Звернемо увагу на стилі професійно-педагогічного спілкування, у якому відображаються:

- 1) особливості комунікативних можливостей учителя;
- 2) характер взаємостосунків, які склалися між вихованцем та учителем;
- 3) творча індивідуальність учителя;
- 4) особливості учнівського колективу.

Отже, стиль спілкування – це стійка форма способів і засобів взаємодії людей одних з іншими. Великий інтерес представляє розгляд стилю спілкування, який викликається і вимагається характером навчального співробітництва, у якому ставиться та вирішується разом із учителем проблема. Як наголошує Л. Путляєва, дослідник психологічних аспектів проблемного навчання, у стилі викладання учителя повинні бути:

1. Значна увага до мислительного процесу учня, кожен рух думки вимагає негайної підтримки, розуміння, іноді просто знаку, що його думка помічена.

2. Наявність уміння поставити себе на місце учня, зрозуміти мету та мотиви його діяльності, тобто, і його самого, що дає можливість у певній мірі спрогнозувати діяльність та дії учня.
3. Доброзичливість, позиція зацікавленого старшого колеги в успіхові учня.
4. Безперервний аналіз своєї діяльності як педагога, який керує діяльністю учнів і швидко введення доповнень у навчальний процес.

Л. Путляєва розкриває реакцію поведінки-відповіді учнів, яка викликається розглянутим вище стилем поведінки учителя. Лише правильний стиль поведінки учителя викликає свободу, довіру, відсутність страху, відкритість, устремління до доброзичливого ставлення у класі. А відсутність такого стилю, сарказм, зневажливе ставлення до учнів, які проявляються у стилі спілкування і поведінки, знівечує всю систему навчання, якою би змістовною та методично правильною вона не була. Зважаючи на специфіку іноземної мови як навчального предмета, повне і вірне здійснення розглянутих нами вимог до організації педагогічного спілкування та співробітництва на уроці іноземної мови дуже важливе.

Комунікативна орієнтація навчання є, звичайно, не новим словом у методиці, її прихильники впевнено доводять необхідність у паралельному і взаємопов'язаному оволодінні системою мови та системою мовлення для виконання комунікативних завдань. Комунікативний підхід спрямований на формування в учнів комунікативної компетенції, тобто здатності враховувати у мовному спілкуванні контекстуальну доречність і вживання мовних одиниць. Уроки іноземної мови стають уроками навчання спілкуванню за допомогою спілкування, у ході яких учні оволодівають культурою спілкування, мовним етикетом, стратегією і тактикою міжособистісного й групового спілкування, вчать розв'язувати різні комунікативні завдання, бути мовними партнерами.

Доведено, що у тих, хто вивчає іноземну мову, виявляється більш вираженим прагнення до спілкування, необхідність якого ґрунтується на основі пізнавальної потреби, яка є ненасиченою і тому визначає внутрішній зміст процесу психічного розвитку. Спілкування виконує провідну роль у становлення особистості, розвитку її внутрішнього суб'єк-

тивного світу, у розширенні і збагаченні соціального й психологічного досвіду. Отже, в основу навчального співробітництва, яке базується на гуманістичних ідеях спільної розвивальної діяльності дітей та дорослих, закладено фундамент стимулювання і спрямування педагогом пізнавальних та життєвих інтересів учнів. Педагогіка співробітництва – це реальне втілення особистісно-діяльнісного підходу саме до викладання іноземної мови. У практиці навчання форм спілкування не можна опиратися на відомі алгоритми поведінки вчителя на уроці. Навчання спілкування представляє собою повноцінну і тісну міжособистісну взаємодію. Стосовно вивчення іноземної мови, спілкування постає найважливішим засобом підвищення ефективності формування окремих структурних компонентів і спільної навчальної діяльності загалом.

Список використаних джерел

1. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети! – М.: Просвещение, 1983.
2. Андриевская В.В. Возрастные особенности деятельности старшеклассников на уроках иностранного языка // Иностр. языки в школе. – 1987. – № 6.
3. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. – М.: Педагогика, 1986.
4. Зимняя И.А., Ильинская Е.С. Психологический анализ урока иностранного языка // Иностр. языки в школе. – 1984. – № 3.
5. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Радянська школа, 1989 – 608 с.
6. Леонтьев А.А. Внеязыковая обусловленность речевого акта и некоторые вопросы обучения иностранным языкам // Иностранные языки в школе. – 1968. – №2 – С. 29-35.
7. Леонтьев А.А. Проблемы и методы психолингвистики в межличностном общении // Исследование речемыслительной деятельности. – Алма-Ата, 1974. – С. 3-11.
8. Маркова А.К. Психология усвоения языка как средства общения. – М.: Педагогика, 1974.
9. Онуфрієва Л.А. Всебічний розвиток особистості в процесі вивчення іноземної мови / Збірник наукових праць Інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д.Максименка. – Т. VIII, випуск 3. – К., 2006. – С. 217-222.

10. Онуфрієва Л.А. Роль навчального співробітництва у навчанні іноземній мові / Актуальні проблеми психології “Психологічна теорія і технологія навчання” / Збірник наукових праць Інституту психології ім.Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, М.Л.Смульсон. – К.: Міленіум, 2006. – Т.8. – Випуск 2. – С. 196-206.
11. Піроженко Т.О. Мовленнєва здібність людини та її формування в освітніх закладах //Обдарована особистість – пошук, розвиток, допомога. – К.: Гнозис, 1998.
12. Путляева Л.В. Психологические аспекты проблемного обучения: Сб. Игровые формы контекстного обучения / Ред. А.А. Вербицкий. – М.: Знание, 1983.
13. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника. – М.: Знание, 1974.
14. Apelt W. Grundlagen der Motivation im Fremdsprachenunterricht, Wissenschaftliche Zeitschrift. – 1984. – № 28.

Psychological peculiarities of pedagogical cooperation, which are to be taken into consideration in the organization of foreign language lessons are discussed in the article.

Key words: pedagogical cooperation, pedagogical influence, mutual educational cooperation, pedagogical communication, style of communication, interpersonal relation.

Отримано: 2.10. 2008.

УДК 376.42:37.04

О.М. Приданнікова

Особливості здатності розумово відсталих підлітків до самовиховання

У статті висвітлюється проблема впровадження самовиховання у виховний процес допоміжної школи: визначена актуальність проблеми, проведено короткий аналіз наукових досліджень з питання самовиховання. Здійснено аналіз співвідношення між “я-реальним” та “я-ідеальним” розумово відсталих підлітків.

Ключові слова: самовиховання, поведінка, розумово відсталі підлітки.